

i on bio »poljoprivredni proizvađač«. No g. S. ostao je dosljedno pri svom stavu, da je krajišnik bio — vojnik i stočar. A za historijska fakta nije se baš mnogo brinuo.

U mojoj knjizi o toj klasifikaciji krajišnika ja nisam naveo novost, jer se ona razabire već kod Jovana Cvijića i drugih autora, koji su se baviti tim problemom. No ja se ne zaklanjam za autoritete, nego upućujem na historijske činjenice. Pozi-vam se upravo na onu stranu, za koju mi recenzenti prigovaraju da se nisam »do-voljno koristio«. No izgleda da kad bi se oni nešto više obazirali na »neposrednu historijsku građu«, vjerojatno je da ne bi upali u daleko teže grješke od onih, koje oni meni prebacuju.

Svjestan sam da u ovoj knjizi ima grješaka, ali mislim da mogu reći kako sam i pored njih ovim prikazom revolucionarnih pokreta našeg sela ipak nešto pridonio, da se naš radni čovjek, prvenstveno sa sela, upozna sa svojom prošlošću. To je bio osnovni zadatak moje knjige, a ja žalim, što su gecenzenti našli za shodno da to parafraziraju, iako za to nemaju osnova.

Na kraju još jednu napomenu. Mogu naučni radnici imati o stanovitom pro-blemu i protivnih sudova. Mogu se oni razilaziti u svojim mišljenjima, ali raščišća-vanje ovakvih spornosti treba da ostane na terenu objektivnosti i principijelnosti. Mislim, da se i recenzenti slažu s ovim zahtjevom. Koliko je tko od nas ostao na tom terenu, ja to ostavljam čitaocu, da ocjeni iz recenzije i ovog odgovora. Zaključujem s izjavom, da rado prihvaćam kritiku, ako je ona objektivna, konstruktivna i dobro-namjerna. Samo pod takvim uvjetima ona je korisna, poželjna i dobro došla.

Ferdo Čulinović

ŠTA SU BILI »KRAJIŠNICI«?

(Povodom odgovora prof. Ferde Čulinovića)

Odgovarajući prof. Čulinoviću pristupiću raspravljanju nešto drugim putem i načinom nego on. Smatrajući da u cijeloj stvari nije najbitnije šta ja mislim, a zna-jući dobro koliko je ovaj problem složen — a i važan za našu istoriju — nastojaću da iznesem manje ili više poznate činjenice koje su nam svima na raspolaganju, kako bih nešto doprinio rješenju pitanja koje je postavio prof. Čulinović. S obzirom na važnost pitanja, običi ću pojedinosti koje nisu bitne u ovom raspravljanju, a pridržati se osnovnih problema.

Prof. Čulinović tvrdi: »Nigdje ja nisam poistovjetio krajišnike s kmetovima, niti sam stavio znak jednakosti između ovih pokreta« (ostavimo zasad na stranu činje-nicu što ih je sve svrstao pod naslov »Seljačke bune«). Po njegovu mišljenju, kra-jišnici dolaze »u seljaštvo feudalne Hrvatske«. On pita »ako nisu bili seljaci, a što su onda bili u feudalnoj Hrvatskoj... koji su oni društveni sloj u tom društvu.« Ostavimo, na momenat, i odgovor prof. Č-a na ta pitanja, pa idimo redom od činje-nice do činjenice.

Najprije valja utvrditi da položaj krajišnika nije identičan u raznim Krajinama (Hrvatskoj, Slavonskoj, Banskoj, Posavskoj, Mletačkoj, Turskoj itd.), jer su one i na-stajale u razno vrijeme, naseljavane nešto drukčijim stanovništvom i stvarane prema raznim iskustvima koje je dotad imala vlast što ih je obrazovala i koristila. Dalje, što je vrlo važno, a što prof. Č. — kako se čini — malo uzima u obzir, Krajina se u sebi samoj razvijala pa je njen položaj u odnosu prema ostalim dijelovima zemlje bio

različit u razno doba, a isto tako i položaj krajišnika u samoj Krajini i odnos prema drugim društvenim slojevima u Hrvatskoj i van nje.

Kako se meni čini, pitanje krajišnika, njihove društvene uloge i položaja, niti treba niti se može pravilno riješiti na bazi »seljaštva Hrvatske«. Zna se da su slične organizacije u historiji postojale u razno doba i u raznim zemljama, u raznim društvenim uređenjima, a sve su imale sličnu ulogu. Što se tiče naše zemlje, ne treba zabraviti da je tu postojala jaka i dobro organizovana turska Vojna krajina, tu je postojala i mletačka Krajina, a za njih se naravno ne bi moglo reći da su bile u okviru »feudalne Hrvatske«. Bez obzira na to što su bile drukčije, ipak su one imale sa hrvatskom Vojnom krajinom mnogo sličnosti. Problem je, dakle, znatno širi i važniji nego što to proizlazi iz izlaganja prof. Č-a, pa bi ga tako trebalo i proučavati.

No, ograničimo se na krajišnike, »seljake-vojnike u feudalnoj Hrvatskoj«. Ostavimo po strani i začetke Krajine, pa uzmimo onaj period o kome piše prof. Č., period od početka 16 v. dalje, period kad se Krajina obrazuje, uglavnom, od stanovništva koje je došlo u vezi s turskom najezdom. Razmatrajući razvitak Krajine u tom periodu, mislim da se on sastoji od tri bitna razdoblja:

1. Od početka 16 v. do 1630. g., do »Statuta valachorum« kao »ustava« Krajine;
2. Od 1630 do 1754 g., do »Militärgrenzrechte«, kad je vojno leno, poslije mnogih manje ili više uspjelih pokušaja, konačno ozakonjeno za svu Krajinu;
3. Od 1754 g. dalje, period vojnog lena.

Prvi period je karakterističan po tome što pojedine Krajine nastaju prema raznim ugovorima između bečkog dvora i doseljenika koji su, prije toga, dobrim dijelom, bili turski krajišnici i vojnici i kao takvi uživali određene privilegije.

Tu treba spomenuti da je g. 1535 bečki dvor izradio nacrt ugovora — privilegije, koji nije nikad stupio na snagu. Po tome ugovoru, koji se odnosi na Žumberak, dvor daje krajišnicima zemlje, oslobađa ih od svih podavanja za šest godina. Obavezuje ih da poslije šest godina plaćaju 10—12 krajcara u naturi ili u novcu »zur erkentnuss der grunt obrighkait«. Krajišnici će vršiti razne službe, a priznavaće kraljeve upravitelje. Prema tome, ovaj ugovor stavlja naseljenike u manje-više kmetski odnos. Ovakav su ugovor Žumberčani odbili. (Ivić, Vjesnik zemaljskog arhiva XX, 252—60.)

Sam nadvojvoda Ferdinand, u jednom svome pismu, ističe da su Žumberčani naseljeni pod pogodbom da vrše vojničku dužnost.

God. 1535 bečki dvor daje Žumberčanima zemlje u »nasljedno leno« s obavezom da ratuju na svoj trošak. Zato ih dvor oslobađa svih podavanja i rabote kroz 20 godina, a poslije toga će plaćati 1 ug. forint po dimu (ovo potsjeća na vlašku filuriju pod Turcima!) i to kranjskom vicedomu, dalje će plaćati poslije 20 godina porez i davati rabotu »kao i drugi«. Svaku promjenu u posjedu valja javiti vlasti. (Lopašić, Spomenici III, 388—389.) Prema tome su ovi krajišnici došli u feudalni lenski odnos prema caru i prema kranjskim feudalcima. Početno stanje — oprost od podavanja — ustalilo se i Žumberčani nisu ni poslije 20 godina, a ni kasnije, davali agrarna podavanja i rabotu.

God. 1538 izlazi privilegija po kojoj Žumberčani dobivaju zemlju, ali se ne spominje da je to leno. Dobivaju oprost od svakog podavanja za 20 godina, za dalje se ništa ne spominje. Vojvode dobivaju stalne plate. Obavezuju se na vojnu službu. Druga obaveza je podjela ratnog plijena. Plijen pripada krajišnicima, osim gradova i uglednih Turaka, a ako su išli u rat kao plaćeni vojnici, pripada im $\frac{2}{3}$ plijena. Jednu trećinu rezerviše u tom slučaju car za otkupljivanje iz turskog zarobljeništva i za specijalne nagrade istaknutih krajišnika. (Lopašić, Spomenici I, 5—6.) Izgleda da su

ove privilegije prevladale kao tip za Krajinu toga doba. God. 1564 car potvrđuje Žumberčanima oslobođenje od podavanja za zemlje i oslobađa ih od carine i maltarine za robu koju su sami proizveli ili je kupuju za vlastite potrebe. (Lopašić, Spom. III, 432.)

God. 1578 Libela iz Brucka reguliše poblize položaj i ekonomske odnose u Krajini koji tada postoje. To je učinjeno stoga što je Krajina bila u vrlo teškom ekonomskom stanju, pa je odlučeno da se ona mora izdržavati. Štajerski staleži preuzeli su na sebe da izdržavaju Slovinsku krajinu, a koruški i kranjski Hrvatsku krajinu. (Vaniček, Spezialgeschichte I, 41.) U tu svrhu odobrio je car tima staležima da povise podavanja svojih vlastitih kmetova. (Lopašić, Spomenici III, 356.) Izdržavanje Krajine je bilo u novcu, suknu i brašnu. Kao naknadu za izdržavanje, ti staleži osiguravaju izvjesna prava za sebe: da svoje ljude namještaju za oficire itd. Na taj način ostvarena je zamisao bečkog dvora koji je, još 1564 g., izjavio, da za odbranu »triju zemalja« (Kranjske, Koruške i Štajerske) valja osnovati »ein stäts kriegsvolk«, a tu će vojsku uzdržavati te tri zemlje. (Lopašić, Spomenici III, 421.) Valja spomenuti da je plaćen bio samo jedan dio krajšnika, a drugi dio nije bio plaćen i uživao je zemlju u cilju »ihrer selbst persohnen proviantierung in unsern diensten«. (Lopašić, Spomenici III, 432.)

O načinu života krajšnika toga doba, o načinu proizvodnje i proizvodnim sredstvima, saznajemo iz izvještaja Ivana Lenkovića caru o stanju Hrvatske krajine pedesetih godina 16. vijeka. Opisujući stanje krajšnika on veli: »... ist es inen... angeporen nindert lang an ainen ordt zu peleiben sondern albeg von ainer wilden alben auf dj andern mit iren viech zu zichen und daraus Turkhen und Christen zerauben... Das wäre ier narung und nicht mit dem pflug oder hauen.« Lenković, koji je komesar Hrvatske krajine i kapetan uskoka i Senja pa svoje područje dobro poznaje, smatra da krajšnici ne mogu živjeti od svoje proizvodnje bez carske pomoći. (Laszowski, Acta habsburgica III, 520.)

Što se tiče Slavonske krajine u tom periodu, podaci govore slično. God. 1628 carski komesari iznose hrvatskim i slavonskim delegatima razloge radi kojih se krajšnici ne mogu predati jurisdikciji hrvatskih feudalaca. Među njima se navodi činjenica da su »i onako nepostojani... već se na način svoga roda prebacuju iz jedne pustinje u drugu«... pa da se od njih ne može ni tražiti zemljarina. (Šišić, Saborski spisi V, 426.) God. 1597 povodom naseljavanja nekih krajšnika iz Turske, nadvojvoda Ferdinand poziva hrvatskog bana da nove naseljenike pomaže hranom »biss si sich mit dem akherbau undterrichten«. (Starine XIX, Lopašić, Prilozi..., 78.)

Iz navedenih podataka proizlazi — a sličnih ima još mnogo — da su u tom periodu jedina podavanja bila, na osnovu privilegija, vojnička služba, dijelom o trošku kranjskih, koruških i štajerskih staleža (plaćeni vojnici) dijelom »o svom trošku« (neplaćeni vojnici), a osim toga su postojala podavanja od ratnog plijena nagrabljenog u Turskoj.

Što se tiče ratnog plijena, postoje, osim navedenog, još neki poblizi podaci za ovaj period.

God. 1580 izdati su propisi u pogledu zarobljenih Turaka koji se puštaju na otkup. (Lopašić, Spomenici I, 104.) God. 1658 spominje Tadiolović, da će prema ugovoru slati zarobljenike generalu u Karlovac, a platu će dobivati iz krajške ratne blagajne. (Lopašić, Spomenici I, 14.) God. 1587 general Josip Turn odgovara nadvojvodi Karlu koji traži izvještaj o zarobljenim Turcima i vlasima koje treba poslati na galije

i zahtijeva da mu se javi koliko se zarobljenih može dobiti i kome pripadaju. U odgovoru Turn tvrdi da se izvještaj ne može dati, ali zna da je »segnor Marcio Coloredo eine guete anzahl Turkhen und Walachen ankhaufft und ins Wellish land verführt, deme ich der meinigen selbst etliche geben«. (Lopašić, Spomenici I, 155.) God. 1590 kapetan senjski piše nadvojvodi Karlu o senjskim krajišnicima: »che li Segnani non hano modo di vivere, se non con il mezzo di andare e depredare ne parti di nemici si per la strada di terra come per quella di mare« ... (Lopašić, Spomenici I, 157). God. 1626 tražio je zagrebački biskup da njegovi ljudi od »dobichka« (zarobljenih Turaka) imaju »pravichna paidassa«. Grof Erdedi mu odgovara da su »goz. captoloma liudi ... szuoie szusnie ... po szebi odpeliali«, a petrinjski krajišnici od svojih zarobljenika »nemogu davati, koy nema paidastva vu nyh ... y koy pri harcu ni bil, a koye pri harcu bil zakonon ye paidas vuchinyen«. (Lopašić, Spomenici II, str. 141.)

Pokušajmo sad, na osnovi svega izloženog, odrediti: a) koji je bio način proizvodnje krajišnika toga perioda, posmatrajući ga u cjelini, jer je ipak bilo razlike, b) u kakvom su društvenom odnosu bili krajišnici i prema kome?

Što se tiče prvog pitanja, meni se čini da se tadašnji krajišnik ne može smatrati poljoprivrednim proizvođačem, seljakom, bez obzira na to što je proizvodnja ipak postojala, o čemu svjedoče opraštanja od maltarine, tridesetine itd., o čemu svjedoči činjenica da su se neki od njih morali od svojih proizvoda izdržavati u vojnoj službi. Krajišnik je po zanimanju, po profesiji vojnik. Zemlja koju dobiva za vojničku službu, naročito u ovom periodu, nije ni izdaleka kadra da ga ni toliko izdržava da može živjeti, a na neku njegovu poljoprivrednu produkciju nije niko ozbiljno ni računao.

Engels, govoreći o rodovskoj zajednici, spominje jedan period toga društva kad »su rat i organizacija za rat postale svuda redovne funkcije narodnog života« (Porijeklo porodice ..., izd. Kulture, 1950, str. 167). Na str. 105 govori on o slučajevima kad se rat »na kopnu i moru zbog osvajanja stoke, robova, blaga mogao« »pretvoriti u redovan izvor prihoda«. Iz gore navedenih činjenica mi vidimo da su na takve prihode krajišnici, već pri doseljenju, ozbiljno mislili, o čemu govore već prvi ugovori i privilegije. Prema navedenim podacima se vidi da su s tim računali, kao naročitom vrstom podavanja, i bečki dvor i vojni komandant, pa i staleži koji su Krajinu izdržavali. Ako tome dodamo podatke za Mletačku krajinu koje iznosi Desnica, pa kad uzmemo u obzir ratni plijen senjskih uskoka, onda ne možemo da ne povedemo o tome ozbiljnog računa. U svakom slučaju, nezgodno je s ironijom govoriti o tome, kao što to čini prof. Č., i postavljati pitanje, »koga su to 'pljačkali' u toku vjekova«, krajišnici koji žive u neprestanom ratu na granicama tuđe države.

Što se pobliže tiče pitanja: »koga su to 'pljačkali' krajišnici?«, odgovaraju nam mnogobrojni podaci u Lopašićevim Spomenicima gdje se govori o sukobima krajišnika s kmetovima i hrvatskim feudalcima oko Brinja, Gomirja, Ogulina, Karlovca, Dubrava itd. O tome piše slikovito hrvatski književnik Juraj Habelić u 18 v. u svome djelu »Prvi otca našeg Adama greh«. On upućuje »plaćanim po krajini ljudima« i ovakve riječi: »česa se naddajete, kak je skoro vse vu tom junaštvo, da siromahe ljudi, kud idete, vse svoje pred vami skrivati, po jamah, po cirkvah (da bi bog dal, da bi i njih ne obijali), po lozah moraju? ... Morebiti za to to činite, kajti oni nevoljnaki teško i žmehko kteri novčec sprave, da orsašku daću plate, kem daćam se vaše krajinske službe plaća« (cit. po Kombolu, Povijest hrv. književnosti, 1945, 218). Uostalom, Acta comitialia su prepuna podataka o nasiljima krajišnika nad kmetovima.

Drugo je pitanje još zanimljivije i važnije, a ono dopunjava gornje pitanje. Radi se o tome: u kakvom su društvenom odnosu bili krajišnici i prema kome? Smatram da je ovo pitanje bitno i mislim da se na to, u potpunosti, ne može tako brzo dati odgovor. To će trebati istom analizirati i odrediti. Bez svake sumnje, tu ima važnih elemenata feudalnih odnosa, ali je to ipak feudalni odnos svoje vrsti. Kmetski, agrarni odnos to, mislim, ne može biti.

1. Krajišnik dobiva zemlju od cara koja mu, naročito neplaćenom, služi da se može izdržavati u vojnoj dužnosti, hraniti se, odijevati, naoružavati itd.

2. Krajišnik je oslobođen svih agrarnih podavanja, pa čak i poreza, maltarine, tridesetine itd., ali je obavezan da služi kao vojnik. To ne može biti kmetski odnos, odnos poljoprivrednog proizvođača, nego vazalni odnos koji proističe iz vojne službe. Slične obaveze, na svoj način, imali su i drugi vazali, plemići. Tu, dakle, ne može biti govora ni o radnoj, ni naturalnoj, ni novčanoj renti. U pobližu ocjenu ja niti hoću niti mogu da ulazim.

3. Krajišnik je obavezan da daje dio ratnog plijena. U našim Krajinama, prema podacima s kojima raspolazemo, taj dio plijena davan je u »naturi«, u samom plijenju. Za Mletačku krajinu znamo da je postojao propis da se od zarobljenih vojnika daje desetina u roblju, a od staraca, žena i djece se davao ekvivalent u novcu. (Densnica, Kotarski uskoci II, 52.) Tu bi se moglo na svoj način, govoriti o »naturalnoj« i o »novčanoj renti« od proizvoda, u ovom slučaju od ratnog plijena, a nipošto od poljoprivredne proizvodnje.

4. Svi dokumenti govore o tome da su sami krajišnici pa i vlasti snagu Krajine računali prema broju oboružanih ljudi, a ne prema zemljištu, prema veličini poljoprivredne proizvodnje ili prema radnoj snazi.

5. Krajišnik je bio u feudalnom odnosu prema caru koji mu je dao zemlju uz određene uslove, prema kranjskim, koruskim i štajerskim feudalcima u posebnom, rekao bih najamnom, odnosu, jer su ga dobrim dijelom izdržavali, a u izuzetnim slučajevima u nekom odnosu prema hrvatskim feudalcima koji su svoje krajišnike naseljavali sa sličnim obavezama. Ne može se, dakle, govoriti samo o društvenim odnosima krajišnika »u okviru feudalne Hrvatske« kad su ti odnosi bili vrlo složeni.

6. Složenost tih odnosa, vrlo neodređen položaj krajišnika i, u vezi s tim, mnogi trajni sukobi, naročito u Slovinskoj krajini, proisticali su iz činjenice što je car krajišnicima davao puste zemlje, ali one pravno nisu bile careve, nego su pripadale hrvatskim feudalcima. Hrvatski sabor je, na toj osnovi, s određenim pravom dugo vodio borbu u nekim krajevima, dokazujući da zemlje pripadaju hrvatskim feudalcima, da su na tim zemljama ranije živjeli njihovi kmetovi, i zahtijevao da i krajišnici dođu u isti odnos kao i raniji podanici. Ovo je toliko poznata činjenica da je ne treba citatima dokazivati.

7. Sami krajišnici, car i komandanti pravili su uvijek razliku između »seljaka«, »paora« i »untertana« s jedne i krajišnika, »kriegsvolk«, s druge strane. To je ponekad uzimalo oštre forme u raspravljanju o položaju krajišnika s drugima koji su ih htjeli pokmetiti.

Na osnovi svih tih činjenica stekao sam uvjerenje da se naš krajišnik u ovom periodu ne može smatrati kao »poljoprivredni proizvođač« u prvom redu, bez obzira na to što je nešto poljoprivredno i proizvodio. Isto tako, mislim, ne možemo govoriti samo o odnosima krajišnika »u okviru feudalne Hrvatske«, nego o nečem mnogo složenijem što treba pobliže proučiti i odrediti.

Drugi period u razvitku Vojne krajine karakterisan je »ustavom« Krajine, kako ga neki zovu, tj. pravnim aktom »Statuta valachorum« iz g. 1630. Car ga je izdao, jer je sam bio u vrlo teškom položaju. Hrvatski su feudalci energično tražili da im se krajišnici predadu. Krajišnici su davali žestok otpor tome da dođu u kmet-ski odnos i prijetili da će otseliti. S druge su strane stajale potrebe Tridesetgodišnjeg rata. Poučen dotadašnjim iskustvom, car izdaje »Statuta« za Slovinsku krajinu koju tada prvi put naziva Varaždinskom. On potvrđuje zemlje krajišnicima ali ne kao leno, jer u tom smislu nije ni mogao njima da raspolaže. Nije ih mogao krajišnicima ni pokloniti, jer nisu bile njegove. Stoga se u Statutima taj odnos i ne određuje sasvim precizno. Lenski odnos se i ne spominje, ma da on postoji u vojnoj obavezi prema caru. Iz stilizacije proizlazi da krajišnik zemlju može prodati, ali nije pobliže označeno da li se to odnosi na dobivenu, ili kupljenu, ili koju drugu zemlju. Kasniji podaci kazuju da su krajišnici u praksi zemlju smatrali svojim vlasništvom, da su je prodavali i dijelili. Princ Hilburghausen, koji je poslan da sredi prilike u Generalatu, opisuje stanje u svom izvještaju g. 1737. (Vidi Lopašić, Spomenici III, 344 i dalje.) On navodi da je »das ganze land in gewisse sogenante bastinen oder haushaltungen abgetheilt« (o. c., 365), a svaka baština da daje jednog oboružanog i »mundirten mann zu herrn dinsten«. Da su se baštine prodavale i dijelile, dokazuje jedan pregled iz toga doba, po kome su neke porodice tada posjedovale po nekoliko baština, a na drugim baštinama su bile po 3—4 porodice, pa čak i 8—10 (Varasdiner Grenze betreffend... u Drž. arhivu u Zagrebu.) Ovaj baštinski odnos podržavali su štajerski staleži u toj mjeri da se Hilburghausen tuži da te krajeve drže »mehr für eine Steyrische monarchie, als kays. granitz« (o. c., 347).

Statuta su data za Slovinsku krajinu, njima se dugo služila i Petrinjska krajina, a u tom duhu se vladala i Hrvatska krajina dugo vremena.

Što se tiče načina proizvodnje u ovo doba, skrećemo pažnju da se Valvasorov opis kojim sam se poslužio u prvom prikazu knjige prof. Č-a odnosi upravo na ovo doba. Sigurno je opet, da su mogućnosti poljoprivredne proizvodnje bile različite u ovim Krajinama. Mogućnost da krajišnik živi od svoje baštine, da ratuje, da se odijeva i naoružava, leži u vrlo niskom životnom standardu krajišnika toga doba. Dok seljak svojom proizvodnjom podmiruje svoje potrebe i još viškovima obogaćuje feudalca, dotle je krajišnikov životni standard vrlo nizak, pored plate, pored ratnog plijena, šverca — čime se mnogo bavio na granici — i ono nešto proizvodnje na zemljištu koje je dobivao za vršenje vojne službe.

I u ovom periodu je ratni plijen igrao nekad manju, nekad veću ulogu. God. 1639 Nikola Frankopan tražio je od krajišnika da mu predaju ratni plijen (Lopašić, Spomenici II, 221). God. 1647, prema uputstvima Ferdinanda Žumberčanima, krajišnici su dužni caru predati zarobljene baše, sandžakbegove i ostale ugledne Turke (o. c., 277). God. 1665/6, u doba bune velikog sudije Stevana Osmokruovića u Varaždinskoj krajinu, buntovnici se, između ostalog, tuže da im ne bi trebalo oduzimati ratni plijen (o. c., 315). God. 1684 general Herbertstein izdaje instrukcije za jedan dio Hrvatske krajine, koje se najviše odnose na ratni plijen. Neke odredbe se pozivaju na ranije — »kako ye y do sada zakon bil uchinyen« (!) — što dokazuje da su te odredbe bile uobičajene. Po ovoj instrukciji, ako je zarobljen jedan sužanj, taj pripada generalu, a on će krajišniku dati »spodoban dar«. Od dva sužnja jedan pripada generalu. Ako ih bude više od šest, tad će se odrediti kako će se plijen dijeliti. Od zaplijenjene stoke i robe deseti dio pripada generalu »kako je i do sada zakon bil učinjen«. O govedima i konjima govori instrukcija da najveći dio pripada generalu; dopušta se da krajišnik

otkupi zaplijenjeno blago određenom količinom zobi. Nižem komandantu pripada od sužnja »dostojno pečenje za kuhinju«. Ostali oficiri, vojvode ili knezovi nemaju tu udjela, osim kako se s krajišnikom pogođe. Pored toga, general je ubirao »dara od plach« koji su iznosili »12 allii 16 for.« (o. c., 374—375).

Prema tim podacima vidimo da se proizvodnja nije u biti promijenila prema prvom periodu. Statuti su unijeli nov pojam — baštinu, čiji bi karakter u ovo doba, na ovom terenu, trebalo proučiti i odrediti. U odnosu prema drugima isto tako se malo šta promijenilo. Krajišnik je uživao »carsku« zemlju koja je pripadala hrvatskim feudalcima, a prema staležima nasljednih zemalja bio je u vojno-najamnom odnosu. Izvjesna novost je to, što su se Statutima služili i svi seljaci, poljoprivredni proizvođači koji su živjeli na teritoriji Krajine, osobito u Varaždinskom generalatu. U biti, od krajiških agrarnih podavanja nije car ništa očekivao niti je krajišnik pristajao da ih daje kad su ih hrvatski feudalci tražili. Podavanja su i dalje ostala u vojnoj službi i ratnom plijenu.

Ovi, i inače vrlo složeni, odnosi komplikovali su se još više tada kad su Turci potisnuti iz Hrvatske, kad se formiraju nove krajine — Lika, Banija, Posavina itd. — koje se naseljuju novim stanovništvom ispod Turaka. Tad oživljavaju nastojanja da se novonaseljeni narod pretvori u poljoprivrednog proizvođača koji će svojim agrarnim podavanjima pomoći sređenju ekonomskog stanja u državi i stanja feudalaca. Težnja za pokmećivanjem je vrlo jaka i na Baniji, i u Lici, i u Posavini. U tom pravcu teže hrvatski feudalci i carska komora, a krajišnici daju oštar otpor uz pomoć staleža nasljednih zemalja i Ratnog vijeća. Dok carska komora nastoji da se uspostavi pravi kmetski odnos, ostali krajišnici žele da služe »puškom i sabljom suprot pogana Turčina kak se verneh i hrabreh junakov dostoji«. Ogulinski kapetan Purgstal brani krajišnike »da je svaki na svom falacu miran i da nisu dužni nikomu ništar davati... budući da krajične zemlje ne za sumu niti za blago nikakovo, neg za službu cesarsku davati se mogu« (Lopašić, Spomenici III, 246).

Što se tiče načina života i mogućnosti poljoprivredne proizvodnje, mnogobrojni podaci govore da su se oni malo izmijenili. God. 1697 jedna isprava govori o krajišnicima da »sye kein anderes gewerb haben, in deme die männer tag und nacht in ew. Kay. May. Dinsten zuebringen müessen« (Lopašić, Spomenici III, 72). Tu se također veli: »nicht alle wohnen beysamen in dorffern, sondern gar vill einschichtig zwischen denen bergen und wäldern« (o. c., 74). Čemu je krajišniku služila zemlja i zemljoradnja, daje nam objašnjenja jedan akt iz g. 1699, opisujući Zvonigrad, gdje »gibt es etwas von feldern, welche der daselbst haltende guarnizone anstadt der profiandt neben monatlichen sold in gelt kunte vertheilt werden, damit die guarnison continue und nicht auslauffe, daselbst verbleibe« (o. c., 161). O Lici se govori u jednom aktu iz g. 1699 da se narod raštrkao duž cijele granice, prisvojio svaki zemlje »als ihme beliebig gewest«, a prelazi u šume su »dergestalten augehauen« da je to već opasno (o. c., str. 173). Nestalni su toliko da »öffters von einen dorff auf einmahl so viel abgehen möchten, dass ein und anderer posto gleichsamb aller wehrhafften mannschaft entblösst bleibete« (o. c., 175). Na drugim mjestima se govori o tome da se sela sastoje od dvije do tri kuće. Sve te činjenice su karakteristične za ekstenzivnu stočarsku privredu, a ne za intenzivniju poljoprivrednu proizvodnju gdje je seljak čvrsto vezan uz zemlju.

Uostalom, podaci iz toga doba govore da su krajišnici oštro razlikovani od seljaka — poljoprivrednog proizvođača. God. 1701 iznose carski povjerenici za Liku da bi zemlje trebalo dati »per modum feudi«, a to se ne može učiniti »weil es wider

die grenzprivilegia schnurr gerade lauffet« (c. o., 211). God. 1703 biskup Brajković tuži se caru kako general Heister buni krajišnike u Varaždinskom generalatu protiv bana: »se vogliate sottoporvi alla jurisdittione banale, sarete villani tutti« (o. c., 230). God. 1705 kostajnički komandant naseljuje Živaju kod Dubice, daje zemlje na uživanje, a za to »za vsum mogućum službum krajinskom verno i pošteno služiti dužni budu« (o. c., str. 240). Iste godine general Porcia naseljuje ličku Jasenicu »z dobrimi kraičnimi junaci« »da imaju navadnu stražu tuliko nutri u gradu, kuliko i vani — kada potrebno bude — vazdar držati« (o. c., 242). U slučajevima kada feudalcima hoće da ih pokmete, krajišnici prijete da će otseliti Turcima. God. 1709 Coronini izvještava o Ličanima »che assolutamente non possono ne intendono esser più sottoposti alla camera, ma bensi sotto il generale di Carlstadt come li altri confinarij... ammerebero piu d'esser sottomessi al Turco, o a Veneti« (o. c., 247). Tu svoju prijetnju su dosta puta ostvarili pa otselili; Hilburghausen to još potanje precizira kad veli da štajerski staleži žele Varaždince »völlig zu bauern und contribuenten machen« (o. c., 347).

Za sam carski dvor, zemlja i poljoprivredna proizvodnja krajišnika nisu bili bitni. Jedna komisija, izvještavajući o sukobima hrvatskog bana i karlovačkog generala oko Krajine, tvrdi: »Das generalat verlange nit den grundt, sondern das volkh« (Lopasić, Spomenici III, 59).

U koju su se svrhu vršile konskripcije i premjeravanja zemlje, govori jedan akt iz 1713 g. u kome se kaže da treba »alle terren nach denen jahren oder tagwerchen abmessen zu lassen, umb desto richtiger den calculum ziechen zu erhöhen, wieviell einen ieden zu stellung eines dienstmans zu pferdt und zu fuess erfordert würde«. Zato zemlju treba »konskribirati«, ali vrlo pažljivo, »damit das volkh nicht etwa in den wahn geratte, alss ob man denkhen wolle selbe zu bauern zu machen« (o. c., str. 284).

Ovakvih podataka ima još vrlo mnogo, ali ih više nije potrebno navoditi na ovom mjestu.

Iz svega navedenog možemo zaključiti:

1. U ovom periodu krajiška zemlja nema u potpunosti karakter lena.
2. I u ovom periodu krajišnik nije u prvom redu poljoprivredni proizvođač nego vojnik, ratnik ili »junak«, kako se sami često nazivaju, određujući tako svoj društveni položaj.
3. I u ovo doba krajišnik ne daje nikakvih agrarnih podavanja nego se podavanja odnose na vojnu službu i ratni plijen. U koju kategoriju treba svrstati ovakova podavanja, stvar je precizne diskusije.
4. Krajišnik daje ta podavanja caru i generalu, a rijetko kada hrvatskim feudalcima.
5. Krajišnik u najviše slučajeva — osim na Baniji, pa i tu samo djelomično — stoji u vojno-najamnom odnosu prema staležima nasljednih zemalja.
6. Svakome je, pa i krajišnicima, u ovom periodu jasno da je društveni položaj krajišnika-vojnika nešto u osnovi drugo nego položaj »paora«, »untertana«, kmeta, a da je i »služba krajiška« ili »krajična« služba druge vrsti nego što je služba seljaka, kmeta prema feudalnom gospodarstvu.

Upravo oko toga se vode duge rasprave, šalju se komisije i izbijaju veće ili manje bune. Identifikaciju krajiške i kmetske službe krajišnici odbijaju odlučno, tu im pomažu sad car, sad razni feudalcima već prema tome u čiji prilog ide otpor Krajine. Tako nastaje onaj splet odnosa i sukoba koji dodiruje i Engels u »Seljačkom ratu«

prikazujući feudalni poredak. On tu razlikuje u okviru tog poretka u Njemačkoj kneževе, niže plemstvo — ritere, sveštenstvo — aristokratski i plebejski dio — gradsku »plemenitu gospodu« i građansku opoziciju, plebejsku opoziciju i seljake. Sve te društvene slojeve naziva jednom klasama (izd. čir., 36), drugi put »staležima carstva (38). Svi oni, veli Engels, »sačinjavaju jednu izvanredno zamršenu masu s najrazličitijim interesima koji se ukrštaju u svim mogućim pravcima. Svi su staleži stajali jedan drugom na putu i bili u stalnoj, čas otvorenoj čas potajnoj borbi. Pod ovakvim okolnostima bila je sasvim nemoguća onakva podjela nacije u dva velika tabora kakova je postojala u doba kada je planula prva francuska revolucija i kakva postoji sada, na jednom višem stepenu razvitka« (38). U tom smislu je uzaludno u ovom istoriskom periodu dijeliti društvo na »radni narod« i neku drugu polovinu, kako to nastoji prof. Čulinović. Prema tome nema smisla ni postavljati pitanje da li krajšnik spada u »radni narod«, u tu neku novu kategoriju.

Treći period Vojne krajine na našem terenu, period vojnog lena, koji službeno počinje za svu Krajinu g. 1754, nije nastao odjednom i nepripremljen. Poznati su pokušaji u Lici i Baniji da se krajšnik stavi najprije u kmetski položaj, što nije uspjelo. Poznati su i drugi slični pokušaji u prvoj polovici 18 v., a ti su pokušaji i reforme provedeni u raznim Krajinama. Zna se za reformu Khevenhüllerovu, zna se za propali pokušaj Corduin, koga je korigirao Hildburghausen. Poslije svih tih pokušaja, našlo se najpovoljnije — dakako za carski dvor — rješenje u »Militärgrenzrechte« od g. 1754. To je, doduše, izazvalo veliku Severinsku bunu, koja nije na stvari mogla ništa izmijeniti. Tim zakonom je bivša »baština« pretvorena u vojno leno, pa je tako i ostalo sve do razvojačenja Krajine. Tako je krajšnik zakonski došao u feudalni odnos, ali i tad ne u kmetski, nego vazalni, no kako u to doba, uglavnom, Krajina nije dizala svojih specifičnih buna, o tome periodu nećemo ni govoriti. Jedino možemo utvrditi da se krajšnik sve više može baviti poljoprivrednom proizvodnjom, već prema prilikama u raznim krajinama, ali ni tada nije ta proizvodnja bila osnova za podavanje proizvoda feudalcu ili kome drugome. Sada su, istina, otpala podavanja u ratnom plijenu, ali je ostalo podavanje u vidu vojne službe što je carskom dvoru davalo ogromne prednosti pred protivnicima u mnogobrojnim ratovima. Tako su krajšnici, svojom službom pod oružjem, obilno iskupili uživanje »carskog lena«, sigurno mnogo obilnije nego da su davali agrarna seljačka podavanja. S prestankom ratova, krajšnik se pretvara u seljaka, a razvitkom buržoaskog poretka mijenjaju se mogućnosti i način proizvodnje pa se, nužno, mijenja i društvena uloga i položaj krajšnika.

Rezimirajući ovaj dio odgovora, valja istaknuti neke momente. S prof. Č-om je dosta teško polemisati jer on, u djelu i odgovoru, na raznim mjestima iznosi razne tvrdnje o istom problemu. Odgovarajući, on se poziva na te svoje razne tvrdnje prema potrebi. U djelu (str. 7) kaže da »seljačke bune u Hrvatskoj nisu istovjetne s bunama kmetova«, a na str. 157 tvrdi da su krajške bune po »nisociu pokreta tj. seljaštvu« doista seljačke. U odgovoru, opet, iznosi mišljenje da se »po položaju u društvu« krajšnici »odvajaju od kmetova«. Sve pak krajške bune podveo je pod naslov »Seljačke bune«. Iz ovih se kontradikcija, doista, teško isplesti, naročito ako čovjek uporno stoji pri nečemu što nije tako jasno, nego to treba istom proučavati.

Važan je argumenat prof. Č-a za seljaštvo krajšnika to, što je krajšnik, kako on tvrdi, uvijek »sitni seoski proizvođač na tuđem zemljištu«. Ostavimo na stranu činjenicu da bi, po tome, i seoski pop i učitelj bili seljaci, nego držimo se krajšnika. Prema gore izloženom, kod krajšnika u 16 v. i nema nikakve proizvodnje, a kmetski

odnos nije nikad proveden. U 17 v. pa do 1754 — uzevši u prosjeku — krajišnik faktično živi na svojoj zemlji, istom poslije 1754 — negdje, dakako, nešto ranije, — krajišnik je na tuđoj, »carskoj« zemlji, i to kao vazal. Prema tome, definicija prof. Čulinovića se ne može mehanički primijeniti na Krajinu.

Argumentat da su se krajišnici bunili radi zemlje stoji također na slabim nogama, što se vidi iz navedenih podataka po kojima je, u određenim periodima, o veličini posjeda zavisila vojna obaveza. Ako se posjed smanjuje a vojna obaveza ostaje ista, tu onda postoje razlozi za bune, ma da ti razlozi ne leže u agrarnom podavanju sa zemlje. To se dogodilo naročito 1755 g. u Severinskoj buni, kad im »zemlju na klaf-tre« izmjeriše«, što je značilo veće vojno operećenje.

Daljnji je argumentat prof. Č-a u tom da su i krajišnici i seljaci bili jednako eksploatirani. Da su jedni i drugi bili eksploatisani, to je istina, ali je svaki taj društveni sloj eksploatisan na svoj način. Krajišnik nije bio izrabljivan po liniji agrarne proizvodnje — to je sigurno.

Isto tako, ne može se upotrebiti argumentat da su im »interesi bili zajednički«. To pokazuje i cilj buna jednih i drugih. Kmetovi se bore protiv svog društvenog položaja u težnji da se on izmijeni, poboljša, a krajišnik se bori za privilegisan položaj u društvu, bori se da mu se položaj ne promijeni. Čak se i seljaci, ponekad, bore za taj privilegisan položaj: »muži bi radi Krajinščani postali«. Da im interesi nisu bili zajednički, dokazuje i činjenica što krajišnici učestvuju u gušenju niza seljačkih buna, počinjući od Gupčeve, pa 1635 u Štajerskoj, pa u seljačkoj buni 1755 i još nekima.

Dalje, da li se sve te bune odigravaju u okviru »feudalne države«, odgovorio je prof. Č-u dr. B. Grafenauer u Zgodovinskom časopisu V, 1951, s vrlo jakim argumentima i pobio mnoge tvrdnje prof. Č-a koji se na to i ne osvrće.

Shema prof. Č-a: »radni« narod i, valjda, »neradni« nekako potsjeća na Ostrovičanova, ma da se i on od ovakve sheme ograđuje. Ta bi se shema, možda, mogla primijeniti na kasnije periode kad postoji »radni seljak«, za razliku od bogatog seljaka koji živi dobrim dijelom od eksploatacije »radnog seljaka«, kad postoji »radna inteligencija« itd. Ta bi shema odgovarala kapitalističkom poretku, a nikako ne feudalnom.

Prema svemu tome, problem da li je krajišnik seljak ili nije, pitanje da li je krajiška buna seljačka, da li je krajišnik »sitni poljoprivredni proizvođač« u okviru feudalnog poretka, sve to zajedno je vrlo složeno pitanje koje očekuje i zaslužuje detaljnu, solidnu analizu i ocjenu. Ni u kom slučaju to nije onako jednostavno kako to prof. Č. prikazuje.

U istom smislu treba posmatrati i problem unijačenja. Njega je prof. Č. nazvao »prisilno katoličenje« i on se bori za pravilnost te ocjene. U polemici, malo ironično, tvrdi, ako to nije prisilno katoličenje, onda je dobrovoljno, i poziva me da obrazložim da je to dobrovoljno katoličenje. Međutim, i ovdje je stvar mnogo složenija, pa se ne da proknjižiti ni u rubriku »prisilno«, ni u rubriku »dobrovoljno«.

U prvom redu, da li je unijačenje uopšte »katoličenje«? Ako se u jednoj pravoslavnoj crkvi gotovo ništa ne mijenja, ako popovi i dalje nose bradu i žene se, ako crkveni obredi ostaju netaknuti, ako se u samom učenju vjere gotovo ništa ne mijenja (filioque i slične crkvene doskočice možemo mirne duše prepustiti crkvenim ljudima kao bitne i osnovne probleme) — onda se pitamo da li su tad pravoslavni »pokatoličeni«? Ono bitno što se mijenja, to je da se priznaje papina vlast, a to je važna ekonomska i politička činjenica, s kojom vjernici dosta dugo vremena nisu ni bili upoznati nego samo vladika i neki kaluderi. Dosta je dugo vremena trebalo dok je ta crkva dobila i neke vidljivije katoličke oznake. Za ovaj period o kome govori-

rimo, može se sigurno reći da su to pravoslavni koji priznaju papu, kao što i danas postoje katolici koji ne priznaju papu. U tome je, dakle, bit problema, a ne u »katoličenju«, o čemu su mnogi ljudi pisali, a kod nas najviše Šimrak, što je vrijedno i zanimljivo pročitati.

Unijati postaju »katolici« po pripadnosti rimokatoličkoj društvenoj zajednici, čega narod nije bio dugo vremena svijestan. Upravo stoga što je to provođeno »furtim«, što je marčanski vladika znao priznavati i papu i srpskog patrijarha, njegov je položaj bio vrlo neodređen. Stoga, recimo, Simeona »Vretanju« neki smatraju unijatim, a neki to poriču sve do Šimraka. I jedni i drugi imaju dovoljno argumenata za svoje tvrdnje.

Da li je unijaćenje provođeno »prisilno« ili »dobrovoljno«? Ni jedno ni drugo. Poznato je da su sve crkve, pa i pravoslavna, a ne samo katolička, nastojale i uspijevale da prošire broj svojih vjernika, da povećaju svoje prihode i pojačaju politički uticaj, negdje prisilno negdje »dobrovoljno«. Ali kad to nije išlo ni na jedan, ni na drugi način, onda je tražen treći put. Kod rimokatoličke crkve je to unija, način da se inovjerci neprimjetno i postepeno, preko svojih crkvenih viših i nižih starješina dovedu pod ekonomski i politički uticaj pape kao najvišeg katoličkog dostojanstvenika i njegovih saveznika. O tome su dovoljno pisali i radili mnogi ljudi, i kardinal Kolonić, i Marija Terezija i niz drugih, što je zanimljivo znati.

Da je bilo i »dobrovoljnog« — ako se tako može reći — unijaćenja, to je poznato svakom ko se zanimao ovim problemom. Krajem 16 v. nudio je pečki patrijarh papi uniju u cilju da se ujedine »hrišćanske« snage protiv Turaka (Grujić, Pravoslavna srpska crkva, 1921, str. 100). God. 1640 zetski mitropolit je razgovarao s papom i od njega dobio arhijerejsku mitru (o. c., 100). Lepavinski kaluđeri, sa starcem Visarionom na čelu, pristajali su »dobrovoljno« na uniju kad su bili u sporu s marčanskim kaluđerima, i dopisivali se sa zagrebačkim biskupom (dokument u Muzeju Srba). Bilo je još takvih primjera kad su pojedini pravoslavni crkveni starješine pristajali na uniju kako bi, rješavajući neki problem, bili jači uz pomoć pape i katoličke crkve. No, to su bili izuzetni slučajevi. U cjelini uzevši, dobrovoljnog unijaćenja nije bilo, što dokazuje i činjenica da su se veze s papom, u navedenim slučajevima, brzo razvrgle.

Samo unijaćenje, kao efikasan način širenja uticaja crkve, Rim je koristio mnogo stoljeća u raznim zemljama, na razne načine, s više ili manje uspjeha. Poznat je taj rad Rima kod Bugara, Poljaka, Ukrajinaca itd. Na našem terenu je unijaćenje imalo sasvim slične forme, ali nešto drugačiji sadržaj. Upravo stoga je zagrebački biskup zbog unijaćenja dolazio u sukob s papom, a to Šimrak zagrebačkim biskupima ne može da oprost.

Smičiklas, koji je sam žumberački unijat, naziva taj način uvlačenja pravoslavnih Srba pod uticaj pape »zlatnim mostom«, što znači da to nije bilo ni prisilno ni »dobrovoljno« unijaćenje nego nešto treće, složenije i efikasnije.

Ovaj problem »katoličenja« nije tako neproučen i nejasan kao problem da li je kraješnik seljak, nego se o njemu mnogo pisalo, pa su stvari sasvim čiste ako se posmatraju s objektivnog savremenog stanovišta kao pojava ekonomsko-politička.

Na kraju, dobro je što je prof. Č. pokrenuo ovo pitanje, makar i s krivog kraja, skrenuo na njega pažnju, da bi se, ozbiljnom analizom, prije ili kasnije našlo pravo rješenje, jer je problem Vojne krajine vrlo važan za povijest naših zemalja, ne samo Hrvatske, nego i Srbije koja je jednim dijelom bila austriska Krajina, Crne Gore kao djelomično mletačke Krajine, Slovenije koja je bila, kako smo vidjeli, vrlo zaintere-

sovana upravo našom Vojnom krajinom, pa čak i Makedonije čiji su stanovnici popunjavali broj naših krajišnika, a i Bosne kao, dobrim dijelom, turske Krajine.*

Branko P. Sučević

O NAČINU IZDAVANJA SREDNJOVJEKOVNIH NOTARSKIH KONCEPATA

S izdanjima notarskih koncepata Trogira, Dubrovnika i Kotora stala je jugoslavenska nauka na čelo trudbenika na području proučavanja života i razvoja mediteranskih gradskih komuna Srednjega vijeka. Veliki uspjeh naše nauke i veliki doprinos svjetskoj nauci! Već dosad objavljeni materijal daje iscrpan uvid u život svih klasa gradskog stanovništva u dalmatinskim gradovima krajem XIII. i početkom XIV. st., a buduća izdanja će dati uvid u postepeni socijalni i ekonomski razvoj tokom kasnijih stoljeća.

Ova izdanja Jugoslavenske akademije nisu sasvim jednolika, ne ravnaju se sva po istim principima izdavanja. Dok se izdanja Trogirskih i Kotorskih spomenika drže filološkog principa izdavanja, donoseći tekstove notarskih koncepata u doslovnom prijepisu neskrraćene, dotle moje izdanje dubrovačkog materijala sadrži notarske koncepte u skraćenom vidu, sa ispuštanjem notarskih formula. Pošto sam u predgovoru Dubrovačkih spomenika samo u najkraćem iznio razlog, koji me naveo na skraćivanje koncepata, jer »bi njihova doslovna reprodukcija nerazmjerno, a sasvim beskorisno povećala opseg publikacije« (str. IX), želim ovdje da progovorim o tome opširnije.

Najprije da se osvrnem na prigovore skraćivanju, što ih je jedini dosada iznio Ivan Erceg u »Hrvatskom Kolu« 1952 (s. 242). Erceg zamjera skraćivanju, da »ide na uštrb skladnosti jezika i da prema tome ne teče glatko čitanje«. Prigovor je opravdan po mome mišljenju samo u dva-tri slučaja, dok u pretežnoj većini slučajeva nije opravdan. Tamo, gdje skraćivanje obuhvata jednu cijelu rečenicu, prigovor svakako ne stoji. Jednako glatko se čita na pr. »Unde si quis habet petere rationem in dicta vinea, veniat coram domino comite et sua curia infra terminum in statuto specificatum« (br. 6 mojih skraćenica), kao i »Unde si quis et⁶«. U takvim slučajevima je svejedno, da li ćemo stotine puta čitati cijelu rečenicu, ili samo njezine početne riječi sa dodatim etc⁶. Da je u takvim slučajevima skraćivanje sasvim na mjestu, najbolji su dokaz sami notari, jer nema nijedne takve formule, koja obuhvata cijelu rečenicu, a koju ne bi od vremena do vremena skratio i notar sam, ako mu se žuri. Štaviše, najkonzervativnija kancelarija na svijetu, papinska kancelarija, počinje tokom vremena da skraćuje opće poznate formule arenge, sankcije i t. d.

* Oskudan prostor, kojim »Historijski zbornik« raspolaže, ne dopušta mi, da ga trošim na iznošenje daljnjih nedostataka u knjizi prof. Čulinovića, kojima ona obiluje kako u tekstu, tako i u citatima i bilješkama. O tim nedostacima, koji se često sastoje od krupnih pogrešaka, suviše je diskutirati. To se može donekle učiniti samo s pojavom Vojne Krajine, koja nije još uvijek dovoljno proučena, a u tom se pogledu pridružujem osnovnim zaključcima u odgovoru druga B. Sučevića. Napominjem na kraju, da je o knjizi prof. Čulinovića dao uglavnom nepovoljnu ocjenu također prof. B. Grafenauer u »Zgodovinskom časopisu« V, 1951, str. 379—382, a valja požaliti, što V. B. nije u časopisu »Nastava historije u srednjoj školi« I, 1952, 4—5, upozorio nastavnike konkretno na »omaške u izlaganju i zaključcima« te knjige (str. 324), koju inače preporuča kao pomoćnu literaturu u školi.

Jaroslav Šidak

HISTORIJSKI
ZBORNIK

GOD. V.

1952

BROJ 3—4

HISTORIJSKI ZBORNIK

ČASOPIS POVIJESNOG DRUŠTVA HRVATSKE

Uređuje Redakcioni odbor: Oleg Mandić, Jakša Ravlić i Jaroslav Šidak (glavni i odgovorni urednik). Rukopisi za razmjenu šalju se na adresu: Historijski seminar, Filozofski fakultet, Zagreb, Trg Maršala Tita 14. Narudžbe za Historijski zbornik prima »Školska knjiga«, Zagreb, Ilica 28.

SADRŽAJ

	Strana
OLEG MANDIĆ, Bratstvo u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj	225—298
IVO MILIĆ, Perijeklo prava bližike na prvokup i otkup nekretnina	299—310
MIRJANA GROSS, Neke karakteristike socijalne demokracije u Hrvatskoj i Slavoniji	311—323

OCJENE I PRIKAZI

J. Bösendorfer, Agrarni odnosi u Slavoniji (N. KLAIĆ — R. BIČANIĆ)	325—333
D. Roller, Dubrovački zanati u XV. i XVI. stoljeću. (J. TADIĆ)	333—343
Novi prilozi o dubrovačkoj diplomaciji. (J. LUČIĆ)	344—347
Z. Herkov, Statut grada Zagreba od god. 1732. (N. KLAIĆ)	347—350
R. Besarović, Vaso Pelagić (M. EKMEČIĆ)	350—354
Izdanja staroslavenskog instituta. (L. KOŠUTA)	354—360
Tabula Hebana. (M. VEDRIŠ)	360—365

ČASOPISI

Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslov. naroda pod turskom vladavinom, I i II. (S. M. TRALJIĆ)	367—372
Istoriski glasnik 1951, br. 1—2. (J. LUČIĆ)	372—376
Godišnjak Istor. društva Vojvodine 1951. (F. MOAČANIN)	376—380
Zbornik radova Instituta za proučavanje književnosti SAN 2, 1952. (J. RAVLIĆ)	380—383
Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria, N. S. II, 1952. (N. ŽIČ)	384—386
Historische Zeitschrift — u povodu 90-godišnjice života F. Meineckea. (M. GROSS)	386—390
Archives d'histoire du droit oriental — Revue intern. des droits de l'antiquité I, 1952. (K. BASTAIĆ)	390—394

ZNANSTVENE USTANOVE

JOSIP BUTURAC, Državni arhiv u Zagrebu	395—408
--	---------

BILJEŠKE

»Da li su Bosanci u XVII. v. znali za bogomile?« (S. M. TRALJIĆ)	409—410
Naše historijske čitanke. (S. M. TRALJIĆ)	410—413
G. Škrivanić, Dnevnik Dubrovčanina M. Pešića o Požarevačkom mirovnom kongresu 1718 g. (J. LUČIĆ)	413—414
V. Pelagić, Izabrani spisi I, 1952. (M. EKMEČIĆ)	414—415
Ekonomisti XVII. i XVIII. stoljeća. (D. NEŠIĆ)	415—419